

**PARRANDACHILIKDA ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI
BOSHQARISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Shermatov Abbos Jumayevich

TKTIYF professor o'qituvchisi

GulDU mustaqil izlanuvchisi

+998943518088

Annotatsiya. Mazkur maqolada parrandachilik tarmog'ida ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Parrandachilik korxonalarida ozuqa, veterinariya xizmati, energiya resurslari, ish haqi, transport-logistika va texnologik xizmat ko'rsatish xarajatlari mahsulot tannarxiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli xarajatlarni oqilona rejalashtirish, nazorat qilish va optimallashtirish tarmoqning iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari parrandachilik korxonalarida xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish mahsulot tannarxini pasaytirish, foydalilik darajasini oshirish, ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash va korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. Parrandachilik, ishlab chiqarish xarajatlari, xarajatlarni boshqarish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, mahsulot tannarxi, iqtisodiy samaradorlik, ozuqa xarajatlari, veterinariya xizmati, rentabellik, resurslardan foydalanish, innovatsion texnologiyalar, raqobatbardoshlik.

Kirish. Bugungi kunda qishloq xo'jaligi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan barqaror ta'minlash milliy iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda parrandachilik tarmog'i alohida ahamiyatga ega bo'lib, u aholining go'sht va tuxum mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish, ichki bozorni mahalliy mahsulotlar bilan ta'minlash hamda qishloq joylarda bandlikni oshirishga xizmat qiladi. Parrandachilik tarmog'ining samarali rivojlanishi ko'p jihatdan ishlab chiqarish xarajatlarini to'g'ri boshqarishga bog'liq. Chunki parrandachilik mahsulotlari tannarxida ozuqa xarajatlari, veterinariya-profilaktika tadbirlari, elektr energiyasi, issiqlik ta'minoti, ish haqi, transport va boshqa operatsion xarajatlar muhim ulushni egallaydi. Mazkur xarajatlarning ortib borishi korxona foydasining kamayishiga, mahsulot tannarxining oshishiga va bozordagi raqobatbardoshlik darajasining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, parrandachilikda ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini

takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Xarajatlarni samarali boshqarish faqat ularni qisqartirish bilan cheklanmaydi, balki mavjud resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini to'g'ri tashkil etish, mahsulot tannarxini ilmiy asosda hisoblash, yo'qotishlarni kamaytirish va iqtisodiy natijadorlikni oshirishni ham o'z ichiga oladi. Parrandachilik korxonalarida xarajatlarni boshqarish tizimining samaradorligi ozuqa ta'minoti, ishlab chiqarish texnologiyasi, veterinariya nazorati, mehnat unumdorligi, energiya tejamkorligi va boshqaruv qarorlarining asoslanganligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, ozuqa xarajatlarining yuqori ulushi ushbu yo'nalishda tejamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish, mahalliy ozuqa bazasidan foydalanish va yem tarkibini iqtisodiy jihatdan optimallashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida parrandachilik korxonalari mahsulot tannarxini pasaytirish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va rentabellik darajasini mustahkamlash orqali raqobatbardoshligini ta'minlashi zarur. Buning uchun xarajatlarni rejalashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholashning zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Parrandachilik tarmog'ida ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish korxonaning iqtisodiy barqarorligi, mahsulot tannarxi, rentabellik darajasi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoqda ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi ozuqa, veterinariya xizmatlari, elektr energiyasi, issiqlik ta'minoti, ish haqi, transport-logistika, amortizatsiya, dori-darmon vositalari, jo'ja xaridi va boshqa operatsion xarajatlardan iborat. Mazkur xarajatlarning oqilona boshqarilishi mahsulot tannarxini pasaytirish va foyda miqdorini oshirish imkonini beradi. Parrandachilikda xarajatlar tarkibida eng katta ulushni ozuqa xarajatlari egallaydi. Xalqaro tajribaga ko'ra, intensiv parrandachilik tizimlarida ozuqa xarajatlari jami ishlab chiqarish xarajatlarining 65–70 foizigacha qismini tashkil qilishi mumkin. Shuning uchun ozuqa sarfini ilmiy asosda rejalashtirish, yem tarkibini balanslashtirish, mahalliy ozuqa bazasidan foydalanish va yemdan foydalanish koeffitsiyentini yaxshilash ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishda eng muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida parrandachilik mahsulotlariga bo'lgan talabning ortib borishi ushbu tarmoqda xarajatlarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirishni talab etmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil 1-yanvar holatiga respublika bo'yicha barcha toifadagi xo'jaliklarda parrandalar soni 103 mln boshga yetgan va 2023-yilning mos davriga nisbatan 5,8 foizga ko'paygan. Bu parrandachilik tarmog'ining ishlab chiqarish salohiyati kengayib borayotganini ko'rsatadi. 2024-yilda respublikadagi barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 8,8 mlrd dona tuxum olingan. Mazkur ko'rsatkich 2021-yilda 7 788,4 mln dona, 2022-yilda 8 129,2 mln dona, 2023-yilda esa 8 487,4 mln dona bo'lgan. Demak, tuxum ishlab chiqarish hajmi yillar davomida izchil

o'sib bormoqda. Bu esa ishlab chiqarish hajmining kengayishi bilan birga xarajatlarni aniq hisobga olish, rejalashtirish va nazorat qilish zaruratini kuchaytiradi. Shuningdek, 2024-yilda respublika bo'yicha barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 310,9 ming tonna parranda go'shti tirik vaznda yetishtirilgan. Ushbu hajmning 50,9 ming tonnasi fermer xo'jaliklari, 63,9 ming tonnasi dehqon va tomorqa xo'jaliklari, 196,1 ming tonnasi esa qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasiga to'g'ri kelgan. Bu ko'rsatkich parrandachilikda yirik ishlab chiqaruvchi tashkilotlarning ulushi yuqori ekanligini va xarajatlarni boshqarish mexanizmlarini korxona darajasida takomillashtirish muhimligini ko'rsatadi.

1-jadval

O'zbekistonda parrandachilik tarmog'ining ayrim statistik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Davr	Miqdor	Izoh
Parrandalar soni	2024-yil 1-yanvar	103 mln bosh	2023-yilga nisbatan 5,8 % ga ko'p
Tuxum ishlab chiqarish	2021-yil	7 788,4 mln dona	O'sish dinamikasi boshlang'ich davri
Tuxum ishlab chiqarish	2022-yil	8 129,2 mln dona	O'sish davom etgan
Tuxum ishlab chiqarish	2023-yil	8 487,4 mln dona	Barqaror o'sish kuzatilgan
Tuxum ishlab chiqarish	2024-yil	8,8 mlrd dona	Eng yuqori ko'rsatkichlardan biri
Parranda go'shti yetishtirish	2024-yil	310,9 ming tonna	Tirik vaznda

Ushbu statistik ko'rsatkichlar parrandachilik tarmog'ining mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining ortishi xarajatlarning ham oshishiga sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, yem-xashak narxlarining o'zgarishi, energiya resurslari xarajatlari, veterinariya tadbirlari, logistika va ish haqi xarajatlari korxonalar rentabelligiga bevosita ta'sir qiladi. Parrandachilikda ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bir nechta yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim.

Birinchidan, xarajatlarni xarajat markazlari bo'yicha hisobga olish zarur. Bunda inkubatsiya, broyler parvarishi, tuxum yo'nalishi, ozuqa tayyorlash, veterinariya xizmati, saqlash, transport va realizatsiya xarajatlari alohida hisobga olinadi. Bunday yondashuv qaysi bosqichda xarajatlarni ortib ketayotganini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, normativ xarajatlar tizimini joriy etish muhim hisoblanadi. Har bir bosh parranda uchun ozuqa sarfi, suv, elektr energiyasi, dori-darmon, mehnat sarfi va boshqa xarajatlar me'yor asosida belgilanib, amaldagi xarajatlar bilan solishtirib borilishi kerak. Me'yordan ortiqcha sarflar aniqlanganda ularning sabablari tahlil qilinadi va tegishli boshqaruv qarorlari qabul qilinadi.

Uchinchidan, ozuqa xarajatlarini optimallashtirish parrandachilikda tannarxni pasaytirishning eng muhim yo'nalishidir. Buning uchun mahalliy xomashyo asosida yem ishlab chiqarish, yem tarkibini parranda yoshi va mahsuldorlik yo'nalishiga moslashtirish, yem saqlash sharoitlarini yaxshilash, yemning isrof bo'lishini kamaytirish va yem konversiyasi ko'rsatkichini muntazam nazorat qilish zarur.

To'rtinchidan, veterinariya-profilaktika tadbirlarini samarali tashkil etish xarajatlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Kasalliklarning oldini olish, bioxavfsizlik qoidalariga rioya qilish, dezinfeksiya tadbirlarini muntazam o'tkazish va veterinariya nazoratini kuchaytirish nobud bo'lish darajasini kamaytiradi. Bu esa ishlab chiqarish yo'qotishlarini pasaytirib, umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Beshinchidan, energiya va kommunal xarajatlarni kamaytirish uchun zamonaviy energiya tejankor uskunalardan foydalanish zarur. Parrandachilik binolarida harorat, namlik, yoritish va shamollatish tizimlari mahsuldorlikka bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalanish bir tomondan parranda salomatligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan ortiqcha energiya sarfini kamaytiradi.

Oltinchidan, raqamli hisob va monitoring tizimlarini joriy etish xarajatlarni boshqarish samaradorligini oshiradi. Elektron buxgalteriya, ombor nazorati, yem sarfi monitoringi, mahsuldorlik ko'rsatkichlari, sotuvlar tahlili va veterinariya ma'lumotlarining yagona tizimda yuritilishi boshqaruv qarorlarini aniq ma'lumotlar asosida qabul qilish imkonini beradi.

2-jadval

Parrandachilikda ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish mexanizmlari

Xarajat turi	Boshqarish mexanizmi	Kutiladigan iqtisodiy natija
Ozuqa xarajatlari	Mahalliy yem bazasidan foydalanish, yem konversiyasini nazorat qilish	Mahsulot tannarxi pasayadi
Veterinariya xarajatlari	Profilaktika, bioxavfsizlik va kasalliklarni oldindan nazorat qilish	Nobud bo'lish darajasi kamayadi
Energiya xarajatlari	Energiya tejankor uskunalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish	Elektr va issiqlik xarajatlari qisqaradi

Xarajat turi	Boshqarish mexanizmi	Kutiladigan iqtisodiy natija
Mehnat xarajatlari	Ish jarayonlarini me'yorlashtirish va xodimlar malakasini oshirish	Mehnat unumdorligi oshadi
Transport-logistika xarajatlari	Yetkazib berish zanjirini optimallashtirish	Mahsulot realizatsiyasi xarajatlari kamayadi
Ombor xarajatlari	Ozuqa va tayyor mahsulot zaxiralarini elektron nazorat qilish	Isrof va yo'qotishlar kamayadi
Boshqaruv xarajatlari	Raqamli hisob, rejalashtirish va monitoring tizimlarini joriy etish	Qarorlar samaradorligi oshadi

Parrandachilik korxonalarida xarajatlarni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish natijasida mahsulot tannarxi pasayadi, foyda marjasi oshadi, resurslardan foydalanish samaradorligi kuchayadi va korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi mustahkamlanadi. Bunda xarajatlarni qisqartirish xizmat yoki mahsulot sifatining pasayishi hisobiga emas, balki boshqaruv, texnologiya va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hisobiga amalga oshirilishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, parrandachilikda ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish tarmoqning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Parrandachilik mahsulotlari tannarxida ozuqa, veterinariya, energiya, ish haqi va logistika xarajatlari asosiy o'rin egallaydi. Ushbu xarajatlarni ilmiy asosda rejalashtirish, nazorat qilish va optimallashtirish korxona foydasini oshirishga xizmat qiladi. Statistik ma'lumotlar O'zbekistonda parrandachilik tarmog'i izchil rivojlanib borayotganini ko'rsatadi. Parrandalar sonining ko'payishi, tuxum ishlab chiqarish hajmining oshishi va parranda go'shti yetishtirishning kengayishi tarmoqda ishlab chiqarish salohiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Bunday sharoitda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish parrandachilik korxonalari uchun dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, parrandachilikda ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarish uchun xarajatlarni xarajat markazlari bo'yicha hisobga olish, normativ xarajatlarni tizimini joriy etish, yem xarajatlarini optimallashtirish, veterinariya-profilaktika tadbirlarini kuchaytirish, energiya tejankor texnologiyalardan foydalanish va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur chora-tadbirlar mahsulot tannarxini pasaytirish, ishlab chiqarish yo'qotishlarini kamaytirish, rentabellikni oshirish, korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekistonda parrandachilik, tuxum va parranda go‘шти ishlab chiqarish bo‘yicha statistik axborotlar. Toshkent, 2024–2025.
2. FAO. Poultry Development Review. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2013.
3. Ravindran V. Poultry Feed Availability and Nutrition in Developing Countries. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2008.

